

Avrupa’da Müslümanların Birlikte Yaşama Serüveni: Norveç Örneği -Çokkültürlü Yaşam, Sosyo-Kültürel Or- ganizasyonlar ve Dinlerarası Diyalog Perspektifinden Bir Analiz-

*Adventure Coexistence of Muslims In Europe: Examples of
Norway-An Analysis from Perspective of Multicultural Life, So-
cio-Cultural Organizations and Interreligious Dialogue-*

Recep Önal

Öz

Globalleşen dünyanın adeta küçük bir köy haline gelmesi çeşitli din, mezhep, inanç, kültür ve medeniyetlerin bir araya gelmesine, çeşitli boyutlarda birbirleriyle karşılıklı etkileşimine neden olmuştur. Diğer taraftan son yüzyıllarda ulaşım imkânlarının artması ile ülkeler arasındaki geçişler kolaylaşmış ve göçler çoğalmıştır. Tüm bu gelişmelere paralel olarak farklı din, inanç, ideoloji ve kültür mensupları bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır.

Bu çalışmamızda günümüzde insan hakları ve hürriyeti açısından en önde gelen Avrupa ülkesi olan Norveç ele alınacak. Öncelikle Norveç hakkında genel bilgi verilecek, daha sonra ülkenin dini yapısı ele alınacaktır. Bu çerçevede özellikle Norveç’te yaşayan farklı kültür ve millete mensup Müslüman toplumların sosyo-kültürel faaliyetleri ve organizasyonları genel hatları ile tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlü Yaşam, Dinlerarası Diyalog, Norveç, İslam, Müslüman Azınlık Grup.

Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, onal1975@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 25.02.2016

DOI: 10.17550/aid.93346

Abstract

Becoming a small village of globalized world has caused to come together variety religions, sects, beliefs and cultures as well as civilizations, and caused to interact with each other in various dimensions. Meanwhile in the last century, the transitions have gotten easy among the countries with the increase of transportation facilities and the migrations have increased from country to other country. The members of different religions, beliefs, ideologies and cultures have forced to live together in parallel with all these developments. In this paper Norway, one of the leading European countries in terms of human rights and freedoms, will be analyzed. Firstly general information about Norway will be given to researchers and then country's religious structure will be analyzed. In this context especially the position of Muslim minority groups, which belongs to different cultures and nationalities living in the Norway, in general lines will be introduced.

Keywords: *Multicultural Life, Interreligious Dialogue, Norway, Islam, Muslim Minority Group.*

Giriş

15. ve 19. yüzyıllar, Batı dünyasında bilim ve teknikte kaydedilen gelişme ve yeniliklerin bir sonucu olarak sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve ilmi alanlarla dünya tarihini etkileyen önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde Batı, özellikle 21. yüzyılda Doğu dünyası karşısında bilim ve teknikte üstünlüğe ele geçirmiş ve doğu insanın gözünde daha cazip hale gelmiştir.

Diğer taraftan özellikle II. Dünya Savaşı'nda Almanya, Belçika, Avusturya ve Fransa gibi ekonomisi yıkılan ülkeler, 1950-1960 yılları arasında ekonomilerini yeniden kurmak için ciddi bir kalkınma hamlesi de başlattılar. Bunda başarılı olabilmek için gerekli olan işgücünü karşılamak üzere dış ülkelere işçi almayı planladılar. Bu amaçla dışarıdan işçi alabilmek için bir taraftan iş ücreti ve iş güvenliği ile kalacak yer ve mekan gibi işçilere yönelik çalışma şartlarını iyileştirerek, cazip hale getirmeye, diğer taraftan da ülkeye giriş izninde (vize) aranan birtakım şartları kolaylaştırarak ülkeyi çalışmak için tercih edilecek bir konuma getirmeye çalıştılar.

Bu gelişmeler neticesinde sunduğu cezbedici ekonomik ve sosyo-kültürel imkânlar sayesinde fakirleştirilen Doğu ülkelerinden Batı'ya doğru işçi ve mülteci statüsü altında yoğun göçler başlamıştır. Bu göçler sayesinde Batı, farklı din, inanç, ideoloji ve kültürlerin bir arada iç içe yaşamak zorunda kaldığı, karşılıklı etkileşimlerin kaçınılmaz olduğu, bu anlamda insanlık tarihinin en renkli, en yoğun ve en karmaşık dönemlerinden birini yaşamaya başlamıştır.

Müslümanların Batı'ya olan ilk göçü 1950'lerde işçi statüsüyle Almanya'ya olmuştur.¹ Daha sonra bunu Hollanda, Fransa, Avusturya, Belçika, İngiltere, İsviçre, Danimarka, İsveç gibi diğer Avrupa ülkeleri takip etmiştir. Bu göçlerin son ayağını ise İskandinavya ülkesi olarak bilinen Norveç oluşturmuştur.

Günümüzde ekonomik şartlar ve hayat standartları bakımından da dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri olarak kabul edilen Norveç,² bu özellikleri sebebiyle, dünyanın değişik yerlerindeki insanların yerleşmeyi tercih ettikleri ülkelerin en başında gelir.

1 2009'da Pew Araştırma Merkezi Din ve Kamu Hayatı Forumu tarafından yayınlanan rapora göre, Hıristiyanlıktan sonra dünyanın en büyük ikinci dini yaklaşık 1.57 milyar inananı ile İslamiyet olmuştur (Bkz. Komisyon (2009), *Mapping the global muslim population: A report on the size and distribution of the world's muslim population*, <http://imaratsconsultants.com/wp-content/uploads/2012/10/Pew-Muslim-Population.pdf>).

2 [http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/pdf\(02.03.2013\)](http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/pdf(02.03.2013)).

Norveç: Jeo-Sosyo-Politik ve Tarihsel Arka Plan

Norveç, İskandinavya Yarımadası'nın kuzeyini ve batısını ihtiva eden, Batı Avrupa'nın en kuzeyinde yer alan bir kıyı ülkesidir. Kuzeyinde Kuzey Deniz'i, batısında Norveç denizi, güneyinde Baltık denizi, güneydoğusunda İsveç, doğusunda ise Finlandiya ve Rusya Federasyonu bulunan Norveç'in yüzölçümü 385 199 km²'dir. Başkenti Oslo'dur. Ülkenin resmi dili Norveççe olup, Bokmål ve Nynorsk olmak üzere iki farklı biçimi kullanılmaktadır. Resmi dini ise Protestan Lutherist olan Norveç'in para birimi ise Norveç kronu (NOK)'dur (Thusen-Røvik, 2006: XI, 210).³

Norveç'in toplam nüfusu 1 Ocak 2014 verilerine göre 5.109.56 kişidir. Nüfusun yaklaşık % 75'i ülkenin kıyı kesimlerinde yaşamaktadır. Norveç'in toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 12'sini göçmenler oluşturmaktadır.⁴

Norveç halkının ataları Vikinglerden gelmektedir. Viking sözü MS 800 ile 1100 yılları arasında Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya ve İzlanda gibi İskandinavya ülkelerinde yaşayan yerli halkı ifade etmektedir (Libæk-Stenersen, 2003: 17-18; Midgaard, 1971: 13).

Norveç Krallığı 872 yılında Viking Kralı Kral Harald Hårfagre (865-933) tarafından kurulmuştur (Kvalheim, 1998: 114; Thusen-Røvik, 2006: XI, 311). 1397'de Norveç ve İsveç Danimarka Krallığı idaresi altında bir araya gelerek Kalmar Birliği'ni kurmuşlardır. 1523'te İsveç bu birlikten ayrılmış, Danimarka ve Norveç ise bu birlikteliği 1814 yılına kadar devam ettirmiştir (Hugason, 1997: 191; Libæk-Stenersen, 2003: 49). 19. yüzyılın başlarında Danimarka, Norveç'i, 1814 yılında imzalanan Kiel Antlaşması uyarınca İsveç Krallığı'na bırakmıştır. Norveç, tam bağımsızlığını ise 1905'te kazanmıştır. Bu tarihten itibaren kendine ait özel anayasasını oluşturan Norveç, anayasal monarşi ile yönetilen parlamenter, demokratik ve temsili esaslara dayalı bir krallık ile uluslararası arenada bağımsız bir ülke olarak varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir (Ellingsen-MacDonald, 2005: 99, 101; Riste, 2001: 42-43, 49-52).

Norveç, 1960'lı yıllara kadar uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmamıştır. Ancak 1970'lerde petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesiyle ekonomisi süratle iyileşen Norveç, ülke içinde yaşam koşullarını yükselterek büyük bir refah yakalamıştır.

Geçmişten günümüze kadar farklı kültür ve dilleri içinde barındırarak çok kültürlü bir yapıya sahip olan Norveç nüfusunun yaklaşık % 90'ını Nor-

3 Ayrıca bkz. <http://www.nyinorge.no/no/Ny-i-Norgevelgsprak/NyiNorge/Verdt-avite/Faktaom-Norge1/Fakta>.

4 <http://www.ssb.no/befolkning/statistikker/folke-mengde>.

veçliler oluşturmaktadır. Ülke halkı dışında, Samiler ve Taterler gibi çeşitli yerli etnik gruplara ev sahipliği yapmıştır (Libæk-Stenersen, 2003: 17-19; Solberg, 2005: 381; Midgaard, 1971: 13).

Samiler ve Taterler etnik, dilsel, kültürel ve dinsel açıdan Norveç kültüründen farklı oldukları için özellikle 1500-1800 yılları arasında ülke içinde çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Norveç Krallığı her iki toplumu da kendilerine benzetmek ve kültürlerini yok etmek için onlara karşı etnik ayrımcılık yaparak kültürel ve sosyal soykırım amaçlı oldukça sert asimilasyon politikaları uygulamıştır (Anne, 2008: 29-30; Minken, 2009: 361; Mogstad-Jensen, 2008: 17-19; Yürükel, 2005, 35-36). Buna rağmen günümüzde çok az sayıda Sami ve Tater topluluğu yaşamlarını devam ettirebilmiştir.

Norveç'te bunların dışında farklı ülkelerden gelen birçok etnik topluluk da yaşamaktadır. Bunların çoğunluğunu 1970'lerden itibaren ülkeye yerleşmeye başlayan diğer Batı ülkeleri ile Doğu ülkelerinden gelen göçmen işçiler, mülteciler ve sığınmacılar oluşturmuştur. Bu göçler sayesinde çok kültürlü hale gelen Norveç toplumunda günümüzde 200 farklı ülkeden gelmiş insan yaşamaktadır (Libæk-Stenersen, 2003: 162; Stensvold, 2005: 474). Batı ülkelerinden gelen göçmenleri Polonyalı, Alman ve İsveçliler; Batılı olmayan ülkelerden gelenleri ise Pakistanlı, Türk, Faslı, Somalili, Iraklı ve İranlılar oluşturmaktadır Ellingsen, 2009: 5; Repstad, 2010: 378). Bu göçmenler arasında ilk sırayı Pakistanlılar, ikinci sırayı da Polonyalılar almışlardır.

Norveç Toplumunun İnanç Haritası

Norveç'te resmi din Hıristiyanlıktır. Ülkeye Hıristiyanlık gelmeden önce Norveç halkı paganist ve putperesti. Ancak 1000-1150 yılları arasında Hıristiyan misyonerlerin çalışmaları neticesinde ülke içinde Hıristiyanlık yayılmış ve resmi din haline getirilmiştir (Thomas, 1999: XV, 382; Magerøy, 2005: XI, 181-182).

Norveç Anayasası'nın 2. maddesine göre bu resmi din "Evangelik Lutheran Devlet Kilisesi" olarak belirlenmiş, ayrıca başta Kral olmak üzere hükümet üyelerinin Devlet Kilisesi'ne bağlı olmaları zorunlu kılınmıştır. Ancak bu zorunluluk 2012'de yapılan bir yasa değişikliği ile kaldırılmıştır. Anayasaya göre ülkedeki herkesin kendi dinini serbestçe yerine getirme hakkına sahip olduğu da belirtilmiştir.⁵ 2013 verilerine göre 3.843.721 kişi bu kilisenin üyesidir. Bu rakam toplam nüfusun yaklaşık % 75'ine karşılık gelmektedir.⁶ Devlet kilisesine üye olmayan çeşitli Hıristiyan grupların

5 <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan023320.pdf>. (02.03.2012).

6 http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/kirke_koetra/aar (05.06.2014).

kayıtlı üye sayısı ise 312.925'dir. Devlet Kilisesi'ne üye olan Hıristiyanlar ile olmayanların sayıları birlikte değerlendirildiğinde nüfusun yaklaşık % 83'ünün Hıristiyan olduğu anlaşılmaktadır.⁷

1814'de kabul edilen Norveç Anayasası'nda din özgürlüğüne izin vermeyen birtakım maddelere yer verilmiştir. Anayasanın 2. maddesinde devletin resmi dini Evangelik-Lutheran olarak belirlenmiş, vatandaşlara çocuklarını bu din üzerine yetiştirmeleri zorunlu kılınmıştır. Ayrıca bu maddelere dayanılarak devletin benimsediği inanç dışında ülke içinde hiçbir dini oluşuma müsaade edilmemiştir. Nitekim Yahudiler, Cizvitler ve diğer farklı Hıristiyan mezhepler gibi farklı inanç topluluklarının Norveç'e girmeleri yasaklanmıştır. 1814'den sonra Norveç yavaş yavaş, modern, hoşgörülü, kültürlü, çoğulcu bir yapı kazanmaya başlamıştır (Eidsvåg-Lindholm-Sveen, 2004: 778-779).

Norveç tarihinde din özgürlüğü ile ilgili ilk olumlu adım 1840'ların başlarında Lutheran dışındaki diğer Hıristiyan topluluklarına özgürce yaşayabilecekleri ve kendi kiliselerini açabileceklerini sağlayacak bir kanun çıkarılmakla atılmıştır. Bu kanun sayesinde kısıtlı da olsa çeşitli özgürlükler tanınarak din özgürlüğüne ilişkin ilk adımlar atılmış ve 1842-1845'lerden itibaren misyoner dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Yine bu çerçevede 1851, 1897 ve 1956 yıllarında liberaller tarafından din özgürlüğünün kısıtlanmasına ilişkin uygulamalara karşı büyük mücadeleler verilmiştir (Rasmussen, 2005: XI, 242-243; Eidsvåg-Lindholm-Sveen, 2004: 779).

Din özgürlüğüne yönelik asıl gelişme ise 1960 yılından sonra gerçekleşmiş, bu tarihten günümüze kadar Norveç toplumunda dinî çoğulculuk gittikçe artarak yerleşmiştir. Özellikle 1964 yılında Anayasaya ilave edilen bir maddeyle din özgürlüğü anayasal bir hak olarak kabul edilerek yasal güvence altına alınmıştır. Bu tarihten itibaren bütün dinler ülke içinde cemaatlerini kurma hakkına sahip olmuşlardır. 1969 yılında da tüm inançların özgür bir şekilde yaşanabileceği bir din özgürlüğünün sağlanabilmesi ve din ayrımcılığının ortadan kaldırılması için "Dini Cemaatler Kanunu" çıkarılmıştır. Bu yeni kanuna göre İslam, Yahudilik, Budizm, Hinduizm, Sihizm, Bahaîlik ve Hümanizm gibi din ve inançlar yasal statü kazanmış ve dini topluluklar da ayırım gözetilmeksizin kamu desteği alma hakkına kavuşmuştur (Rasmussen, 2005: XI, 243; Oftestad, 1998: 263).

Norveç Devlet Kilisesi 2013 verilerine göre 3.843.721 üyesi ile ülkenin en büyük dini topluluğunu temsil eder.⁸ Bunun dışında birçok Hıristiyan grup da kendi cemaatlerini kurmuştur. 2013 verilerine göre bu Hıristiyan grup-

7 <http://www.ssb.no/149605/members-of-christian-communities-outside-the-church-of-norway>.

8 http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/kirke_kostraaar (06.05.2014).

lar 312925 üyeden oluşmaktadır. Bunlar arasında ilk sırayı yaklaşık 121130 üyesiyle Roma Katolik Kilisesi, ikinci sırayı 39412 üyesiyle Pentekostal Kilisesi, üçüncü sırayı 20901 üyesiyle İsveç Margareta Kilisesi almaktadır.⁹

Hıristiyan toplumu dışında 1970'lerden itibaren özellikle Asya, Afrika ve Orta Doğu ülkelerinden İslam, Yahudilik, Budizm, Hinduizm ve Bahâilik gibi çeşitli din ve inanç mensupları da Norveç'e gelmiştir. 2013 verilerine göre Norveç nüfusunun yaklaşık % 83'ünü Hıristiyanlar, geriye kalan % 17'lik oranını ise diğer inanç grupları ile ateistler oluşturmuştur (Eidsvåg-Lindholm-Sveen, 2004: 782; Stensvold, 2005: 474; Daugstad-Ostby, 2009: 15). Hıristiyanlar dışında bu inanç grupları arasında en hızlı büyüyen grup ise Müslümanlar olmuştur.

Din ve inanç organizasyonlarına resmi kayıt yaptıranların oranına bakıldığında ülkede en büyük dini topluluğu toplam nüfusun % 76'sının üye olduğu Lutheran Protestan Devlet Kilisesi temsil etmektedir. Geriye kalan nüfusun % 24'ünü ise diğer din ve inanç toplulukları oluşturmuştur. Bu oluşumların üye sayıları şu şekildedir:

Din ve İnanç Toplulukları	Üye Sayısı
Müslümanlar	120.882
Yahudiler	788
Budistler	1600
Bahâiler	1122
Hindular	6797
Sihler	3323
Hümanistler	86061
Diğer İnanç Mensupları	1501

Herhangi bir inanç topluluğuna üye olmayanların sayısı ise 658.154'tür.¹⁰ Bu verilerden anlaşıldığı üzere Hıristiyanlardan sonra sayısal bakımdan ilk sırayı Müslümanlar almaktadır.

Müslüman Azınlık Gruplar

Müslümanlar İskandinav ülkelerine 14. ve 15. yüzyıllarda Rusya üzerinden ulaşmıştır. Ancak Müslümanların asıl yerleşmeleri 1960'lardan itibaren göç ve iltica yoluyla gerçekleşmiştir (Larson, 2009: 2). Yapılan araştırmalar da Müslümanların göç hikâyesinin 1960'ların sonlarında işçi olarak başladığını, 1975'ten sonra aile birleşimi, 1980 ve 2000'lerde de mülteci ve sığınmacı olarak devam ettiğini göstermektedir (Vogt, 1995: 225; Bjerke, 2010: 37; Leirvik, 2014, 138).

9 www.ssb.no/149_605/members-of-christian-communities-outside-the-church-of-norway.

10 <http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/trosamf/aar> (04.12.2013).

Resmi bilgilere göre Müslüman göçmenlerin sayısı 2013'te 120882 olarak kaydedilmiştir.¹¹ Bunların 52688'i Oslo'da, 13827'si de Akershus'ta yaşamaktadır. Bu da Müslüman nüfusun yaklaşık % 56'sının bu iki bölgede yaşadığını göstermektedir.¹² Müslümanların yoğunlukta olduğu diğer şehirlerin başında ise Drammen, Moss, Stavanger, Kristiansand, Trondheim ve Bergen gibi yerler gelmektedir.

Müslümanlar arasında etnik köken, dil, kültür, mezhep ve politik görüşler bakımından birbirinden farklı birçok grup vardır. Bu nedenle Norveç toplumunda Müslümanların birleşimi oldukça heterojen bir yapıya sahip olmuştur. Bunlar arasında Norveç'e iş için gelen ilk Müslüman etnik grup Pakistan kökenli göçmenlerdir.

2013 verilerine göre göçmen statüsü ile farklı Müslüman ülkelerinden gelen etnik grupların toplam sayıları ve ülke isimleri şu şekildedir:

Ülke	Nüfus
Pakistan	32.700
Türkiye	20543
Fas	11442

Mülteci ve sığınmacı olarak gelenlerin ülke isimleri ve sayıları ise şu şekildedir:

Ülke	Nüfus
Somali	33817
Irak	30634
İran	21288
Bosna-Hersek	17893
Kosova-Arnautluk	16061
Afganistan	14556
Filistin	3997
Suriye	3064
Libya	623

Bunların dışında Afrika, Asya ve Orta Doğu'nun diğer ülkelerinden gelenlerin sayısı da yaklaşık 8627 civarındadır.¹³

11 <http://www.ssb.no/149598/medlemmer-i-trus-og-livssynssamfunn-som-mottek-offenlegst%C3%B8nad-og-er-tanfordennorske-kyrkja-etter-religion-livssyn-og-fylke>.

12 <http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/trosamf/aar/2013-12-04?Fane=tabell&sort=mmer&tabell1495>).

13 <http://www.ssb.no/109859/befolkningen-etter-innvandringskategori-og-landbakgrunn>.

Pakistanlılar Norveç'te Barelwi Hareketi, Tebliğ Cemaati, Cemaat-i İslami, Idar Minhaj el-Kur'an, Ahmediyye Topluluğu, Dünya İslam Misyonu ve Cemaat-i Ehl-i Sünnet olmak üzere yedi büyük grup tarafından temsil edilmektedir (Roald, 2004: 33-34; Stensvold, 2005: 478). Türkler ise Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Türk İslam Birlikleri, Süleymancılar, Milli Görüş Teşkilatı, Fethullah Gülen Hareki, Türk Alevî dernekleri ve Türk Kültür Derneği tarafından temsil edilmektedir. İranlı Müslümanlar da kendi içinde Şii, Sünni ve Bahaî olmak üzere üç farklı gruba ayrılmıştır (Vogt, 2008: 59-64; Jacobsen-Leirvik, 2012: IV, 442). Bunların dışında Afrika, Asya ve Orta Doğu kökenli Müslüman gruplar da vardır. Ancak bunların sayısı ve toplum içindeki etkinliği diğerlerine kıyasla oldukça azdır.

Mezhepsel olarak bakıldığında İslam dini Norveç'te Sünnîler ve Şii'ler tarafından temsil edilmektedir. Sünnîler Müslümanların % 85'ini, Şii'ler ise % 15'ini oluşturmuştur. İslam'ın siyasî temsilcileri olarak bakıldığında ise ilk sırayı Cemaat-i İslamî, ikinci sırayı ise Milli Görüş Teşkilatı almıştır. Bu ikisinin dışında İhvânü'l-Müslimîn ve Hizbü't-Tahrîr el-İslâmî de siyasal İslam'ın birer temsilcisi olarak değerlendirilmiştir (Kværne-Vogt, 2002: 170, 273; Leirvik, 2014: 154; Stensvold, 2005: 478-483).

Müslümanların Dinsel Organizasyonları

1960'lardan itibaren Norveç'e göç eden Müslümanlar yabancı oldukları Norveç kültürü içinde bir taraftan asimile olmadan örf ve adetlerini devam ettirmeye çalışırken, diğer taraftan dini vecibelerini yerine getirebilecekleri ve çocuklarına din eğitimi verebilecekleri mekânları ve bu yöndeki ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla karşılamak zorunda kalmışlardır. Bu ihtiyaçlar, Müslümanları kendi dini organizasyonlarını oluşturmaya sevk etmiştir. Önce derneklerini kuran Müslümanlar, daha sonra bu kuruluşların çatısı altında cami, mescit ve Kur'an kursu açmışlardır (Nielsen, 2004: 118, 121; Asheim, 2007: 2) Fakat ilerleyen süre içinde bu mekânlar, Müslümanların sayısı artınca ihtiyaçları karşılayamayacak duruma gelmiştir. Bunun üzerine özellikle 1990'lardan itibaren daha geniş bina ve arsalar satın alınarak, cami ve mescitlerin yanı sıra alış-veriş merkezi, lokal, yemekhane ve kültür merkezlerini de içine alan kompleks yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Norveç'te İslam dininin kurumsallaşmaya başlaması da bu mekânlar sayesinde olmuştur.

Norveç'te ilk başlarda cami ve dernekler etnik köken ve mezhep temeli üzerine kurulmuştur. Bir diğer ifadeyle İslamî kuruluşlara üye olma işlemleri ve buralarda sunulan hizmetler daha çok dil ve köken geçmişine, siyasî ve dini yaklaşımlara bağlı olarak yürütülmüştür (Døvink, 2012: 33-35). Bunun en önemli nedeni Müslüman göçmenlerin etnik köken, dil, kültür, siyasî ve dini görüş farklılığından dolayı çeşitli gruplara ayrılmış olması-

dır. Bu ayrışma, kurumsallaşma sürecinde Müslümanların tek bir çatı altında toplanmasını da engellemiştir. Bu nedenle her bir grup kendine has cami ve dernek kurma yoluna gitmiştir. Fakat bu anlayış ve yapılanma zaman içerisinde değişmiştir. Örneğin 1990'ların ortalarında Müslüman gençler, öğrenciler ve kadınlar tarafından kurulan organizasyonlar etnik kökenden, siyasi ve mezhebi görüşlerden bağımsız bir yapıda Müslümanların üst çatısı olarak oluşturulmuştur (Leirvik, 2014: 140).

2009'da yapılan bir araştırmada Norveç genelinde hizmet veren camilerin sayısı 125 olarak tespit edilmiştir. Bunların 45 tanesi Oslo ve Akershus'dadır. Geriye kalan 80 caminin 10'u Rogaland, 12'si Øsfold, 4'ü Vest-Agderd, 15'i Buskerud, 7'si Aust-Agder-Hordaland, 7'si Vestfold, 5'i Sør-Nord-Trøndelag, 3'ü Troms, 2'si Hedmark, 6'sı Telemark, 3'ü Oppland, 5'i Hordaland, 2'si Sogn-Fjordana, 2'si Møre-Romsdal, Nordland, 3'ü Troms, 1'i Finnmark gibi şehirlerdedir (Kværne-Vogt, 2002: 169). Bugün itibariyle sadece Oslo ve çevresinde cami ve mescitlerin 60'tan fazla olduğu ülke genelinde ise bu sayının 200'yi geçtiği anlaşılmaktadır.

Norveç'te ilk cami 1974 yılında Pakistan kökenli Müslüman tarafından "İslam Kültür Merkezi" adıyla hizmete açılmıştır. İkinci camilerini de 1987'de "Minhaj-ül-Kur'an" adıyla yaptırmışlardır 1995'te yine Pakistanlılar tarafından "Ehl-i Sünnet Merkez Cemaat Camii" açılmıştır (Vogt, 2002: 89; Roald, 2004: 214;). Bunun dışında Pakistan kökenli Ahmedilerin de kendilerine ait camileri vardır. İlk camileri "İslams Ahmadiyye Noor Mosque" adıyla Oslo'da 1 Ağustos 1980'de açılmıştır.

1980'lerden itibaren Türkiye vatandaşları tarafından da camiler açılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında Diyanet İşleri Başkanlığı çatısı altında faaliyet gösteren Oslo, Drammen, Moss, Stavanger, Trondheim, Bergen Diyanet camileri, Oslo Mevlana Camii, Kristiansand Kurtuluş Cami, İmam Bediüzzaman Camii gibi birçok cami vardır.

İran ve Irak kökenli Müslümanlar tarafından da İmam Mehdi, el-Huda, el-Redha, Tauheed gibi çeşitli camiler yapılmıştır. İran kökenli ilk Şii camii "Anjuman-e Hüseyin" camisi olup, 1975 yılında hizmete girmiştir (Vogt, 1995: 225; Døvik, 2012: 34-35).

Bu grupların dışında farklı Arap ülkelerinden gelen bazı Müslüman grupların (Fas, Somali, Etiyopya vs.) da kendilerine ait camileri vardır. Bunlar arasında en önemli olanları Masjüd Attaouba, Merkez Rahma, Mescidi Hassan, Masjüd Bılal ve Tawfiq-Moskeen (2013) camileridir. 1990'lardan itibaren Kosova, Arnavut, Bosna Hersek gibi ülkelerden gelen Müslümanlar da kendilerine ait birer cami yapmışlardır.¹⁴

14 Söz konusu camilerin tam listesi için bk. <http://www.vl.no/samfunn/norges-moskeer-1.80227>.

Müslümanların Sosyo-Kültürel Organizasyonları

Müslümanlar ibadethanelerin dışında çeşitli sosyal ve kültürel organizasyonlar da kurmuşlardır.¹⁵ Pakistanlılar tarafından kurulan sosyo-kültürel organizasyonlardan bazıları şunlardır: Dünya İslam Misyon, Merkez Cemaat Ehl-i Sünnet, İdar Minhaci'l-Kur'an, Norveç İslam Kültür Merkezi, Ghousia Müslüman Toplum Ahmediyye Topluluğu.

Türkler tarafından kurulan organizasyonları “Diyamet merkezli kuruluşlar ve Diğerleri” diye iki kısma ayırmak mümkündür. Diyanet merkezli olanlarından bazıları şu şekildedir: Oslo Türk İslam Birliği, Drammen ve Çevresi Türk İnanç Cemiyeti, Östfold Türk Müslümanları Cemiyeti, Lørenskog Türk Kültür Derneği, Søndre Nordstrand Kültür ve Diyalog Derneği, Drammen Türk İslam Cemiyeti, Trondheim Mevlana Kültür Derneği, Rogaland Müslümanlar Derneği ve Bergen Müslüman Derneği'dir. Söz konusu bu organizasyonların tamamı 2013 yılında kurulan Norveç-Türkiye Diyanet Vakfı çatısı altında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermektedirler.

Diyanet'in dışındaki diğer organizasyonları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Milli Görüş Teşkilatı'na bağlı İslam Birliği, İslam Toplumu Kurtuluşu, Türk İslam Gençlik Derneği gibi çeşitli isimlerde Oslo, Stavanger ve Kristiansand şehirlerinde faaliyet göstermektedirler.

2. Süleyman Hilmi Tunahan'a bağlı hizmet hareketi olarak bilinen Süleymancılar ise “İslam Kültür Merkezi” adıyla Oslo, Drammen, Krokstadelva ve Stavanger'de dernek açmışlardır.

3. Liderliğini Fethullah Gülen'in yaptığı Fethullahçılar ise “Kültür ve Eğitim Derneği, Akademi Eğitim Derneği veya Prizma Eğitim Derneği” gibi farklı isimler altında Oslo, Moss, Trondheim, Stavanger, Drammen ve Bergen gibi büyük şehirlerinde aktif olarak faaliyet göstermektedirler (Jacobsen-Leirvik, 2012: 442; Vogt, 1995: 225).

4. Türk Alevîler tarafından da “Türkiye Şamlar Köyü Derneği, Drammen ve Oslo Çevresi Aile Birliği Yardımlaşma Derneği, Drammen Türk Şamlar Kültür Derneği, Türk Şamlar Çocuk ve Gençlik Derneği ve Alevi Bektaşî İnanç Derneği gibi çeşitli kuruluşlar altında özellikle Oslo ve Drammen şehirlerinde aktif olarak faaliyet göstermektedirler.

15 Norveç'te kurulan tüm İslamî kuruluşların listesi için bk. http://www.regjeringen.no/upload/KUD/Samfunn_og_frivil-lighet/Tro-og_livssyn/Oversikt_tros-og_livssynssamfunn_2013.pdf (11.07.2014).

Bu Türk oluşumların dışında siyasi ve mezhebi herhangi bir gruba bağlı olmadan müstakil olarak faaliyet gösteren bazı dernek ve birlikler de mevcuttur. Bunların en başında Norveç Türk Dernekleri Federasyonu, Norveç Türk İşadamları Derneği ve Norveç Türk Gençlik Birliği gelmektedir.

İran ve Irak kökenli Müslümanların derneklerinden bazılarının ismi şöyledir: El-Huda Kültür Merkezi, Tauheed İslam Merkezi, İmam Mehdi Merkezi, El-Redha İslam Merkezi. Kuzey Afrika kökenli (Fas, Somali, Gambiya, Etiyopya vs.) Araplar tarafından kurulan derneklerden bazıları ise şöyledir: Fas Toplulukları İnanç Cemaati, Merkez Rahma Cemaati, Somali Müslüman Derneği. Bunların dışında da Afgan, Kosova, Arnavut ve Bosna Hersek kökenli Müslüman topluluklar da kendilerine ait çeşitli dernek ve birlikler kurmuşlardır.¹⁶

Müslüman göçmenler, etnik kökenden, siyasi ve mezhebi görüşlerden bağımsız çeşitli sivil toplum kuruluşları ve organizasyonları da kurmuşlardır. Bu üst çatı organizasyonlarından bir kısmı şunlardır: Norveç İslam Konseyi, Müslümanları Savunma Konseyi, İslam'ı Bilgilendirme Toplumu, Norveç İslam Kadınlar Topluluğu, Norveç Müslüman Öğrenci ve Gençlik Toplulukları.

Bunlar arasında en önemlisi Norveç İslam Konseyi'dir. Konsey, farklı Müslüman milletler tarafından 22 Ekim 1993'te Müslümanların üst çatısı olarak kurulmuştur ve Norveç'te İslâmi tebliğ ve eğitim çalışmalarını yürüten kuruluşların en başında gelir. Kuruluş gerekçesi resmi yetkilerle iletişime geçerek Müslümanların ortak problemlerini çözmeye çalışmaktır. Bunun dışında Müslümanların Norveç toplumunda İslam prensiplerine uygun olarak yaşamalarına ve kimliklerini korumalarına yardım etmeyi, Norveç'te yaşayan tüm Müslümanları tek bir çatı altında toplamayı ve onların hak ve çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır (Christensen, 2010: 40 vd.; Vogt, 2008: 215-221; Rasmussen, 2005: XI, 241).

Günümüzde resmi web sayfasında verilen İstatistikî bilgilere göre 41 İslamî kuruluş İslam Konseyi'ne kayıt yaptırmıştır. Bu sayede Konsey 60.000'den fazla bireysel üyeye sahip olmuştur. Bu özelliği sebebiyle Norveç'te Müslümanları temsil eden en büyük ve en yetkili kuruluş olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Konsey özellikle hükümete siyasî ve dinî konularda düzenli olarak danışmanlık yapmaktadır (Jacobsen-Leirvik, 2012: IV, 443; Vogt, 2008: 215).

Norveç'te Müslüman göçmenlerin kendilerine ait çeşitli basın-yayın

16 Ayrıntılı bilgiler için bk. [http://www.regjeringen.no/upload/KUD/Samfunn_og_frivillighet/Troog_livssyn/Over_sikt_tros-og_livssynssamfunn_2013.pdf\(11.07.2014\)](http://www.regjeringen.no/upload/KUD/Samfunn_og_frivillighet/Troog_livssyn/Over_sikt_tros-og_livssynssamfunn_2013.pdf(11.07.2014)).

kuruluşları da vardır. Özellikle İslam Bilgi Derneği, İslam Kültür Merkezi, Ahmediyye ve Minhâcu'l-Kur'an gibi bazı Müslüman kuruluşlar Norveççe kitap ve broşürler yayınlamaktadırlar. Müslüman Öğrenci Derneği İslam'ın inanç ve ibadetlerin çeşitli yönleri hakkında kitapçıklar yayınlamanın yanı sıra 1997 yılından beri "Salam" Dergisi de çıkarmaya başlamıştır (Jacobsen-Leirvik, 2012: IV, 449). Bunların dışında Müslümanların oluşturdukları ve aktif olarak kullandıkları pek çok web sitesi vardır.

Devlet ve Toplum Kavşağında Dinlerarası Diyalog Çalışmaları

1960'ların sonlarında ekonomisini geliştiren Norveç dili, dini ve kültürü farklı olan çeşitli toplumların göç edecekleri cazip bir ülke haline getirmiştir. Bu göç neticesinde Norveç çok kültürlü ve çok dinli bir toplum olmuştur. Bu durum bir taraftan entegrasyon, kültürel ve dinsel çatışmalar gibi yeni sorunların, belirsizliklerin ve zorlukların yaşanmasına neden olurken diğer taraftan kültürler arası dayanışma ve dinler arası diyalog gibi çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Eidsvåg-Lindholm-Sveen, 2004: 777). Toplum içinde yaşanan bu çatışmaların giderilmesi, huzur ve barışın getirilmesi için Norveç devleti tarafından bütün din ve inanç gruplarını kapsayacak şekilde diyalog çalışmaları başlatılmıştır.

Bu çerçevede hükümet, toplumsal barışın gerçekleşmesi için dinlerarası diyalog çalışmalarını maddî ve manevî anlamda her zaman desteklemiştir. 1969 yılında Devlet Kilisesi'ne kesilen vergi kaleminden Hıristiyanların dışında devlete kayıtlı resmi tüm dini topluluklara ve bu yönde yürütülen faaliyetlere de ödenek ayırmıştır (Rasmussen, 2005: XI, 243). Bu uygulamayla hükümet, din ve inanç konularında hoşgörü ve saygının toplum içinde kökleşmesi sağlamayı ve dini ve kültürel çeşitliliği arttırmayı hedeflenmiştir.

Hükümetin bu yönde yaptığı çalışmalar ve takip ettiği politikalar bazı aşırı sağ görüş mensupları tarafından eleştirilmiştir. Bilhassa medyada diyalog kavramına yönelik giderek artan eleştirel bir yaklaşım ve tartışma süreci yaşanmıştır. Bu tartışmalar özellikle dinler arası diyalogun gerçek farkları gizlediğini ve samimi olmadığı yönünde olmuştur (Leirvik, 2014: 153-154). Norveç hükümeti bu eleştiriler karşısında geri adım atmamış, İslam karşıtı söylemlerine karşı mücadele etmiştir. Bu çerçevede çeşitli dinler arası diyalog grupları oluşturularak yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi'ye karşı kararlı bir şekilde mücadele vermiştir. Diğer taraftan da göçmenlerin Norveç kültürüne uyum sağlamalarını kolaylaştıracak politikalar geliştirmişlerdir (Leirvik, 2006: 150).

Norveç'te bütün din ve inanç gruplarını kapsayacak şekilde ilk diyalog çalışmaları Nansen Okulu-Norveç Hümanist Akademisi çatısı altında Hıristiyanlar ve Hümanistler tarafından 1980'lerde Lillehammer Bölgesi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Norveç Kilise Akademisi, Hümanist Der-

neği ile ortaklaşa “Yaşam Görüşü” adı altında birçok seminer düzenlemiştir (Eidsvåg-Lindholm-Sveen, 2004: 781-782).

1990’lı yıllara gelindiğinde ise diyalog çalışmalarının kurumsallaştırılmasına yönelik faaliyetler yoğunlaştırılmıştır. Bu anlamda Nansen Okulu–Norveç Hürmanist Akademisi’nde dinî ve felsefî alanlarda çeşitli diyalog çalışmaları düzenlenmiştir (Stene, 2009: 23). 1992-1993 yıllarında Norveç Devlet Kilisesi ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın desteği ile Norveç’te yaşayan bütün din ve inanç grupları arasında “Çokkültürlü Norveç Toplumunda Ortak Etik” adıyla bir proje başlatılmıştır.

Diğer taraftan 1996-1997 yılları arasında “Norveç’te Din, Yaşam Görüşü ve İnsan Hakları” başlığı altında bir diyalog toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Luther, Katolik, Ortodoks gibi Hıristiyan gruplar, Müslümanlar, Sihler, Yahudiler, Budistler, Bahaîler ve Hürmanistler katılmıştır (Eidsvåg-Lindholm-Sveen, 2004: 782-784). Yine bu çerçevede Prof. Dr. Oddbjørn Leirvik liderliğinde 2007 yılından itibaren Oslo İlahiyat Fakültesi’nde çeşitli dinî liderlere yönelik sürekli eğitim kursları ve seminerleri vermek üzere “Norveç Toplumunda Dini Lider Olmak” adıyla bir proje daha başlatılmıştır. Bu ve bunun gibi çalışmalar sayesinde Norveç’te dinler arası diyalog çalışmaları zaman içinde önemli gelişmeler kaydederek kurumsallaşma aşamasına gelmiştir.

Bu kapsamda Norveç’te dört temel kuruluş ön plana çıkmış ve diyalog çalışmalarının kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Kilise Diyalog Merkezi, Norveç Kiliseler Birliği ve İslam Konseyi İletişim Grubu, Din ve Yaşam Tarzı Özgürlük Konseyi, Din ve İnanç Özgürlüğü Oslo Koalisyonu’dur. Bu kuruluşların ortak amacı Norveç’te yaşayan yaklaşık 12 farklı din ve inanç mensupları arasında karşılıklı saygı ve anlayışı geliştirmektir. Bir diğer amacı da dini farklılıklara ilişkin önyargıları ve yabancı düşmanlığını önlemektir (Leirvik, 2014: 149; Bourras, 1998: 148-152).

Hükümetin bu gayretleri sonucunda Norveç, uluslararası arenada dinler arası diyalogun oldukça iyi yerleştiği, çeşitli din mensuplarının kendilerini özgür bir ortamda organize edebildikleri ve inançlarını özgürce yaşayabildikleri ve “Dinlerarası Diyalog” adı altında barış ve huzurun sağlanması amacıyla birçok toplantının düzenlendiği bir ülke olarak kabul edilmiştir (Stene, 2009: 24).

Dolayısıyla batılı ülkelerin aksine Norveç devleti, özgürlük, dinler arası diyalog, çeşitlilik ve hoşgörü gibi demokrasinin vazgeçilmez unsurlarını ön planda tutarak azınlıklara karşı sergileyen ırkçı ve ayrımcı politika ve görüşlere karşı önemli mücadele etmiştir. Özellikle İslam ve Müslümanlar hakkında yapılan tartışmalarda daha barışçıl ve ılımlı bir politika izleyerek Müslümanların haklarını savunmaya çalışmıştır.

Sonuç

Norveç, 1960'ların sonlarından itibaren petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfedilip, ihraç edilmeye başlanması ile ekonomisi süratle iyileşmiş ve dünyanın en gelişmiş ve en zengin ülkelerden biri haline gelmiştir. Özellikle eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarına daha çok ödenek ayırıp, ülke içinde yaşam koşullarını yükselterek büyük bir refah yakalamıştır. Ayrıca, resmî bir dine ve kiliseye sahip olmasına rağmen, ülke içinde herkese kendi inancının gereklerini yerine getirebilecekleri özgür bir ortam sağladığı için laik bir devlet olarak kabul edilmiştir. Bu özellikleri sayesinde Norveç, özellikle 1970'lerden itibaren Batı ülkeleri ile Asya, Afrika ve Orta Doğu ülkelerinden çok sayıda göç almıştır.

Göçler sayesinde çok kültürlü hale gelen Norveç'te günümüzde 200 farklı ülkeden göç ve iltica yoluyla gelmiş ve İslam, Yahudilik, Hinduizm, Budizm, Sihler, Bahaizm gibi çeşitli inançlara sahip insanlar yaşamaktadır. Bu inanç gruplarının her biri kısa sürede kendi cemaatini ve dini organizasyonlarını oluşturmuştur.

Norveç'e göç eden Müslümanlar yabancı oldukları kültür içinde bir taraftan asimile olmadan örf ve adetlerini devam ettirebilecekleri, dini vecibelerini yerine getirebilecekleri ve çocuklarına dini ve milli değerler eğitimi verebilecekleri mekânlara ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli dernek ve birlikler kurmuşlar, bu derneklerin çatısı altında da cami, mescit, Kur'an kursları, çeşitli eğitim kurumları, lokal ve alışveriş merkezleri açmışlardır.

Norveç'te yaşayan Müslüman göçmenler hem etnik köken, dil ve kültür hem de siyasi ve dini görüş farklılığından dolayı çeşitli gruplara ayrılmışlardır. Müslüman göçmenler arasında en büyük ve en baskın grubu Pakistan ve Türkiye kökenliler oluşturmaktadır. Bunların dışında İran, Irak, Fas, Somali, Gambiya, Etiyopya, Kosova, Arnavut, Bosna Hersek, Afganistan ve Irak kökenli Müslümanlar da kendi cemaatlerini oluşturmuşlardır.

Göçler sayesinde çokkültürlü bir topluma dönüşen Norveç'te devlet yetkilileri zaman zaman toplum içerisinde ortaya çıkan çatışma ve anlaşmazlıkların önlenmesi için farklı din mensupları arasında beşeri münasebetlerin oluşturulmasına, çeşitli din ve inançların tanıtılmasına, ortak ahlaki kuralların tespit edilmesine ve dinlerarası diyalogun geliştirilmesine büyük önem vermiştir.

Ülke içinde ilk diyalog çalışmaları resmî olarak 1980'lerde Lillehammer bölgesinde başlatılmış, 1990'lı yıllardan itibaren önemli gelişmeler kaydederek kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu bağlamda Norveç'te dört temel kuruluş ön plana çıkmış ve diyalog çalışmalarının kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Bunlar Kilise Diyalog Merkezi, Norveç Kiliseler

Birliği ve İslam Konseyi İletişim Grubu, Din ve Yaşam Tarzı Özgürlük Konseyi ve Din ve İnanç Özgürlüğü Oslo Koalisyonu'dur. Bu kuruluşların ortak amacı Norveç'te yaşayan yaklaşık 12 farklı din ve inanç mensupları arasında karşılıklı saygı ve anlayışı geliştirmektir. Bu açıdan bakıldığında Norveç'te yürütölen diyalog çalışmalarının oldukça iyi düzeyde olduğunu ve kurum-sallaştığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Anne, M.L. (2008). En Studie Av Taternes kultur i Norge. *Norsk senter For barneforskning* (s. 29-44). Oslo.
- Asheim, M.T. (2007). *Møter med Allah: en undersøkelse av personlig tro og religiøs praksis blant unge norskpakistanere*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Oslo: Universitetet I Oslo.
- Bjerke, A.M. (2010). *Bilder av Muhammad i Den troendes sinn: takknemlighet og etterfølgelse*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Bourras, M. (1998). *Islam i Norge*. Oslo: N.W. Damm-Son.
- Christensen, E.G. (2010). *Fremstillinger av den andre i en norsk-muslimsk kontekst*. Oslo: Universitetet i Oslo Press.
- Daugstad-Ostby, G.-L. (2009). Et mangfold av tro og livssyn: det flerkulturelle Norge. *Samfunnsspeilet*, 23 (3), 14-21. Oslo.
- Eidsvåg-Lindholm-Sveen, I.-T.-B. (2004). The emergence of interfaith dialogue: The Norwegian experience. In T. Lindholm vdg. (Ed.), *Facilitating freedom of religion or belief: a deskbook* (s.777-789). Hollanda: Koninklijke Brill NV.
- Ellingsen, A. (2009). *Multiculturalism and the nordic state*. Oslo: Paper to Reassess Conference.
- Ellingsen-MacDonald, E.-K. (2005). *Stein pa stein: Norsk-Somali ordliste*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag AS.
- Hugason, A.H. (1997). Religion. *Nordens historie: 1397-1997*. Henrik S. Nissen (Ed.). Kopenhag: DR Multimedie.
- <http://www.nyinorge.no/no/Ny-i-Norgevelgsprak/NyiNorge/Verdt-a-vite/Fakta-om-Norge1/Fakta> (Erişim Tarihi 10.10.2014).
- <http://www.ssb.no/149605/members-of-christian-communities-outside-the-church-of-norway> (Erişim Tarihi 12.10.2014).
- <http://folk.uio.no/leirvik/tekster/IslamiNorge> (Erişim Tarihi 11.08.2013).
- <http://www.lovddata.no/all/nl-19690613-025.html> (Erişim Tarihi 18.12.2013).
- http://www.regjeringen.no/upload/KUD/Samfunn_og_frivillighet/Tro-og_livssyn/Oversikt_tros-og_livssyn_nssamfunn_2013.pdf (Erişim Tarihi 12.09.2014).
- <http://www.ssb.no/befolkning/statistikker/folke-mengde> (Erişim Tarihi 10.10.2014).
- Jacobsen-Leirvik, C.-O. (2012). Norway. In Jørgen Nielsen (Ed.), *Yearbook of muslims in Europe* Cilt 4, (s. 441-454). İngiltere: Brill Leiden.
- Kværne-Vogt, P.-K. (2002). *Religionsleksikon*. Oslo: Cappelen Akademisk.

- Kvalheim, L.K. (1998). *Samfunnsfag på lettnorsk: lesebok, arbeidsbok, veiledning*. Oslo: Forlaget Hambro.
- Larson, G. (2009). *Islam in the Nordic and Baltic countries*. London: Routledge.
- Leirvik, O. (2014). Muslims in Norway: Value discourses and interreligious dialogue. *Tidsskrift for Islamforskning* 8 (1), 137-616. The Nordic Welfare State.
- Libæk-Stenersen, I.-Ø. (2003). *The History of Norway: from the ice age to today*. Oslo: Dinamo Forlag
- Magerøy, H. (2005). Nordisk Religion. In Petter Henriksen vdg. (Ed.), *Store Norske Leksikon* Cilt 11, (s. 181-182). Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Midgaard, J. (1971). *A Brief History Of Norway*. Oslo: Nikolai Olsens Boktrykkeri.
- Minken, A. (2009). *Tatere i Norden før 1850 sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Mogstad-Jensen, S.D.-J.A. (2008). *Evaluering av trosopplæringsreformen samisk trosopplæring*. Oslo: Arbeidsfellesskapet, Delrapport.
- Nielsen, J.S. (2004). *Muslims in Western Europe*. Edinburgh: University Press.
- Oftestad, B.T. (1998). *Den norske statsreligionen*. Kristiansand: Høgskole Forlaget.
- Opsal, J. (2005). *Islam: lydighetens vei*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rasmussen, T. (2005). Religion i Norge. In Petter Henriksen vdg. (Ed.), *Store Norske Leksikon* Cilt 11, (s. 240-243). Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Repstad, P. (2010). Fra lov til lønnekammer?-religion og livssyn i dagens Norge. In Ivar
- Frønes (Eds.), *Det norske samfunn* (s. 371-392). Oslo: Gyndendal Norsk Forlag.
- Riste, O. (2001). *Norway's foreign relations-a history*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Roald, A.S. (2004). *Islam*. Oslo: Pax Forlag.
- Solberg, B. (2005). Vikingtiden. In P. Henriksen vdg. (Eds.), *Store Norske Leksikon* Cilt 15, (s. 382-383). Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Stene, S.O. (2009). *Mot en ny forståelse? Perspektiver på religiøs identitet og forståelse av dialog blant unge kristne og muslimer*. Basilmamış Yüksek Lisans Tezi. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Stensvold, A. (2005). Amerikansk vekkelser: kristendom i Norge. In Arne Bugge Amundsen, (Eds.), *Norges religions historie* (s. 342-355). Oslo: Universitetsforlaget.

- Thomas, D. (1999). *Nordic religions in the Viking age*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Thusen-Røvik, P.-S. (2006). Norge. In P. Henriksen vdğ. (Eds.). *Store Norske Leksikon* Cilt 11, (s. 210-337). Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Tronstad, K.R. (2008). Religion. *Levekår blant innvandrere i Norge 2005/2006-Rapporter* 2008/5. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Vogt, K. (1995). *Kommet for å bli*. Oslo: Cappelens Forlag As.
- Vogt, K. (2002). Integration through Islam? Muslims in Norway. In Yvonne Yazbeck Haddad (Eds.), *Muslims in the West from sojourner to citizens*. Oxford: University Press.
- Vogt, K. (2008). *Islam på norsk-moskeer og muslimske organisasjoner i Norge*. Oslo: Cappelen Damm As.
- Yürükel, S.M. (2005). *Soykırımlar tarihi I*. Near East Publishing.